

Kirjallisuutta

näkökulman pohjoisimpien alueiden suomalaissanaston tallennukseen ja tutkimukseen. Kannattaisi harkita, olisiko jossain vaiheessa mahdollista saada aikaan sellainen sanakirja, jossa koko vanhojen peräpohjalaismurteiden alue olisi edusteilla. Ruotsin Länsipohjan ja suomen peräpohjalaismurteiden lisäksi sanakirjaan tulisivat mukaan myös Norjassa puhuttavat kveenimurteet. Tällainen sanakirja auttaisi näkemään, missä määrin vanha yhteinen perintö on näissä kolmessa eri maassa puhuttavissa suomalaismurteissa säilynyt, missä määrin ne ovat viimeisten vuosisatojen aikana eriytyneet. Tällainen sanakirja auttaisi myös vastaamaan siihen, onko meidän puhuttava erillisestä meän kielestä, samoin kuin kveenien kielestä, vai ovatko ne yhä yhden ja saman suomen kielen murteita.

HEIKKI PAUNONEN

Keskipojalaismurteiden äännehistoriaa

PAAVO SUIHKONEN *Klusiilien vaihtelusuhteet Kala- ja Lestijokilaakson murteissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 577. Helsinki 1992. 356 s.

Fil. lis. Paavo Suihkosen tutkimuskohteenä ovat olleet jo runsaan kahdenkymmenenviiden vuoden ajan keskipojalaiset murteet. Nämä varsin kirjavat törmäysmurteet ovat tähän saakka olleet yksi heikoimmin tutkituista murteistamme. Alueen rannikkopitäjien murteista on jonkin verran tietoja vuonna 1892 painetussa Yrjö Wichmannin 24-sivuisessa tutkielmassa *Muutamia äänneopillisia havainnoita Lestijoen murteesta*. Ylempää Kalajokivarresta on Kustaa Vilkanun 50-sivuinen laudaturtutkielma *Nivalan murteen äänneoppia* vuodelta 1928. Vilkuna myös sanasti Nivalassa

vuosina 1924–1926. Vihdoin 1970-luvun alussa havahduttiin Suomen murteiden sana-arkistossa lähettämään Kalajoelle ja Himangalle ammattisanastaja, maisteri Raimo Jussila. Kuitenkin vasta lisen-siaatti Suihkosen pitkäaikainen, perusteellinen ja tunnollinen kenttätyö nauhoittajana, sanastajana ja muoto-opin kerääjänä on tuottanut sen suomalaiselle dialektologialle varsin tervetulleeseen uuden tiedon, joka väitöskirjaan on tallennettu näiden kahden jokivarren murteista rannikolta jokilatvoille saakka.

Työssä vyörytetty materiaali on siis varsin runsas, ja tekijän murteentunte-musta ei käy epäileminen. Myös kaikki ajateltavissa olevat arkistolähteet ja vanhan kirjasuomen tekstit on hyödynnetty. Murre-esimerkit on kirjainnettu ehkä turhan tarkasti. Kun esimerkkimateriaali on sisennetty ja pienennetty 10 pisteen kokoon, saattaa lukija kaivata suurennuslasia. Diakriittisten merkkien runsas viljely on kirjoitus- ja korjauslukuvaiheessa ollut epäilemättä työläs tehtävä, eikä pieniltä kauneusvirheil-tä olekaan välttytty. Kun suurennuslasin läpi tarkkailee tekstiä, voi havaita, että esim. loppu-*n:n* paikalla runsaasti viljelty na-saalivokaali (vaikkapa *q*) on selvästi irrallaan sanan lopusta; samoin muut grafeemien alla käytetyt tarkkeet näyttävät pidentävän väliä seuraavaan grafeemiin. Tarkkaan selostettu ja toteutettu karkeistussysteemi tuskin olisi vähentänyt materiaalin käyttöarvoa. — Kaikesta huolimatta tekijää on onniteltava huolellisesta korjausluvusta: virheitä on tekstin laatuun nähden todella vähän.

Keskipojalaiset murteet on ainakin Kettusen *Suomen murteet* -teoksesta (v. 1930) lähtien totuttu jakamaan kolmeen ryhmään: 1) Vetelinjoen, 2) Lestijoen ja 3) Kalajoen—Pyhäjoen ryhmään. Tekijä on murtautunut nyt tämän jaon ja ottanut käsiteltäväkseen Kalajokilaakson ja Lestijokilaakson pitäjien kielen, yhteisnimeltä Kala- ja Lestijokilaakson murteet, sekä näiden jokilatvojen murteet, jotka Kettunen on kartastossaan erottanut

omaksi ryhmäkseen ja signeerannut savolaisuutta tähdentävällä merkinnällä IV 4S. — Mielestäni murteentutkija olisi näillä varsin tasaisilla mailla matkatesaan voinut *jokilaakson* asemesta käyttää kaikkialla Pohjanmaalla Peräpohjaan saakka käytössä olevaa termiä *jokivarsi*.

Hyvin perusteltua on jättää Vetelinjoen murre eli Vetelin—Halsuan—Kaus-tisen kolmio tutkimusalueen ulkopuolelle. Se erottuu selvästi omaksi ryhmäkseen kahden suurtaajuisen piirteen, nimittäin dentaalispiranti δ :n *r*-edustuksen ja *ts*-yhtymän vaihteluttoman *ss*-edustuksen vuoksi. Pohjoislaidalla sitä vastoin Kalajokivarren ja Pyhäjokivarren pitäjien murteiden välillä ei ole tällaisia selviä, suurtaajuisia erottavia piirteitä. Kirjoittaja mainitsee lounaisten *kellanen* ja *puinen* -tyyppien harvinaistuvan Pyhäjokivarressa; samoin harvinaistuu Lestijokisuun pitäjien lähes läpikotainen dentaalispirantin *j*-edustus. Edelleen jälkitavujen vokaalienvälisen *h*:n esiintymät kyllä vähenevät melkein olemattomiin Pattijoelle tullessa — Pattijoki kuuluu Pyhäjoen murteen alueeseen sinne asti jatkuvan *mehtä*-tyyppinsä takia — ja yleisgeminaatio vastaavasti taajenee, mutta samanlaista edustusta voi tavata ainakin idiolektitasolla myös Kalajoella. Lauri Kettunen tarjoaa jo Lestijoen ja Kalajoen—Pyhäjoen alueita erottavaksi piirteeksi sitä, että Lestijoella tavalliset *kulijen*, *märijän* -tyypit katoaisivat Kalajoen ja Pyhäjoen murteesta. Tämähän ei pidä paikkaansa, vaan näitä lounaisuuksia kuulee vielä kautta Oulun seudun rantamaiden Peräpohjaan saakka. Selvälle murrerajalle tullaan vasta Pattijoen ja Siikajoen välillä, missä keskipohjalainen *mehtä* muuttuu Oulun murteen *mettäksi*.

Varsin suotavaa olisi mielestäni siis ollut tutkimusalueen ulottaminen vielä Pyhäjokivarren pitäjiin, jolloin olisi vältetty kaitaisen *terra incognitan* jääminen Oulun murteen ja nyt perusteellisesti perkatun Kala- ja Lestijokivarren mur-

teiden välille. Tosin ei käy vähättelemisen tekijän valintaperusteitakaan. Tutkimusalue käsittää kaksi vanhaa hallintopitäjää, Suur-Toholammin ja Suur-Kalajoen, ynnä Lestijoen murrealueeseen liittyvät alkuaan Kokkolan pitäjään kuuluneet Kälviän ja Ullavan. Samoin on tunnustettava oikeaksi tekijän toteamus, että kaikkien keskipohjalaismurteiden tutkiminen olisi ollut alueen laajuuden ja murteiden heterogeisuuden takia liian raskas tehtävä — etenkin tekijän noudattamalla pikkutarkalla tavalla.

Murrerajoista puhuttaessa voisi yllä olevan lisäksi todeta, että pari vuosikymmentä sitten rajasimme Alpo Räisäsen kanssa monografioissamme — perustellen — itä- ja länsimurteiden rajan kulkemaan siten, että nykyinen Pudasjärvi kokonaan kuuluu Kainuun murteistoon, samoin entiseen Pudasjärven suurpitäjään kuulunut Ranuan kaakkoisosa, Ranuan ja Simojärven kylät. Ranuan pitäjän luoteinen puolisko taas kuuluu murteeltaan selvästi Peräpohjan murteiden Kemin ryhmään. Näistä rajanvedoista eivät näy piitanceen sen enempiä Suomen murteiden sanakirjan toimittajat kuin tämänkertainen väittelijäkään.

Tutkimuksen pääluku, radikaali astevaihtelu, on tunnollista ja tarkkaa työtä. Kunkin sekvenssin edustuksen murremaantieteelliset liitynnät on tarkkaan esitelty ja huolellisesti pohdittu. Esimerkiksi perusteellisesta ja monipuolisesta analysoinnista voisi osoittaa likvidanjälkeisen palataalispirantin käsittelyä; nämä tapaukset ja niissä ilmenevä variointi ovatkin keskipohjalaismurteiden äännehistorian kiintoisimpia kohtia.

Sekä *k*:n että *t*:n astevaihtelussa on erityisesti alueen rantapuolen pitäjien murteille tyyppillistä, että tavunraja säilyy heikon asteen muodoissa; useimmissa tapauksissa hiatusta tähdentää vielä siirtymä-äänne. Sen vuoksi huomiota kiinnittää joukko tapauksia, joissa onkin tapahtunut kontraktio 1. ja 2. tavun välissä. *k*:n astevaihtelusta ovat esimerkit Him Kannus *näimmä* 'näemmä' (s. 54),

Kirjallisuutta

mun silimäni tietenki oli noisa 'noessa' (s. 57); *t:n* astevaihtelusta esim. Him *veillä* 'vedellä', *pää eillä* 'edellä', (s. 123), *saippilivet* (s. 126), *käisä* 'kädessä', KalJ Him Käl Ull *fait* 'vadit', KalJ Loht Ull *sain* 'sadin' (s. 127), Kannus Him Loht Rauti Ull *toistaja, toistaa* 'todistaa' (s. 128), Ull *koisa* 'kodissa', Kannus Him *vein* 'vedin' (s. 129), Loht *rüimpäitä* 'rydin-' (s. 137), Sie *süömmaita* 'sydän-' (s. 141), KalJ Kannus *kuottiin* 'kudottiin' (s. 142), Ull *küösä* 'kydössä' (s. 144), Käl *piettä, piethin, Rauti piettihi* 'pidettiin' (s. 145–146). — Tekijä arvelee, että esim. Himangan *veillä, eillä* -muotojen »esiintyminen Himangalla asti ei liene savolaisuus, vaan johtuu omapohjaisesta kehityksestä» (s. 123). Useimmat muutkin vastaavat tyypit on varustettu kommentilla »satunnainen supistumamuoto» tai »satunn.». Näitä muotoja on kuitenkin niin paljon, että pitäisin niitä jokilatvoilta rantamaahan valuneina savolaisuuksina, jotka elävät siellä rinnan läntisten, tavunrajaisten tyyppien kanssa.

Erittäin kiinnostava yksityiskohta *t:n* astevaihtelussa on suurimmassa osassa alueen murteita vokaaliympäristöstä riippumatta dominoiva *j* dentaalispirantin paikalla; vain (*luuta* :) *luuvalla, luuvilla* -tapauksissa ei *j:tä* ole tavattu. Tekijä päätyy oletukseen, että alueen pohjamurteessa on *t:n* heikon asteen vaihteluparina ollut lounaismurteinen *ð*. Tämä olisi sitten itämurteiden vaikutuksen levitessä substituoitu sitä akustisesti ja artikulatorisesti lähellä olevalla *j*:llä. Martti Rapola ja Pertti Virtaranta esittivät tämän teorian jo vuosikymmeniä sitten, mutta molemmat päätyivät myöhemmin olettamaan, että *t:n* heikon asteen vaihteluparina on ollut *l* ainakin Päijät-Hämeen nykyisellä *j*-alueella jo keskiajalla; tällöin ei kuitenkaan voi enää puhua *l:n* ja *j:n* akustisesta ja artikulatorisesta läheisyydestä, ja substituutioselitys käy hankalammaksi. Tekijä olettaa varhaisen asutuksen mukana Keski-Pohjanmaallekin tulleen myös rinnakkaista *l*-edustusta Satakunnasta. — Uusimmat arkeolo-

giset löydöt Pohjanlahden itärannalla, esim. Oulun Kaakkurin Välikangas, Saloisten Tervakangas, Kempeleen Linna-kangas, Tornion Laivajärven Rakanmäki, Keminmaan Kiimamaa sekä Kemin Länkineva, ovat muuttaneet viime vuosina ratkaisevasti kuvaa tämän rannikon asuttamisesta. Vanhimmat näistä vasta hiljattain tutkituista hautaröykkiöistä ovat ensimmäiseltä esikristilliseltä vuosituhannelta, nuorimmat 400–500-luvulta jKr. Samanlaisia inventoituja paikkoja on näillä rantueilla vielä kaivamatta kymmenittäin. Jo kaivetuissa röykkiöissä on muistumia virolaisista tarhakalmistoista, ja niiden esineistö viittaa skandinaaviseen pronssikauteen. Viljan siitepöly sekä viime kesänä Saloisten Tervakankaan röykkiöstä löytyneet ihmishampaat, joilla on purtu kivistä viljaa, näyttävät viittaavan pysyvään asutukseen. Arkeologien arvelun mukaan ne osoittavat sisämaasta poikkeavaa, vahvojen eteläisten vaikutteiden alaista kulttuurikehitystä eivätkä siten ainkaan ole ristiriidoin lis. Suihkosen toistuvasti tähdentämän lounaisen vaikutuksen suhteen. Arvattavasti keskustelu asiasta jatkuu.

Kirjoittaja kokoaa tutkimuksensa tulokset tiiviiksi loppukatsaukseksi, jossa hän kertoo vielä länsimurteista, savolaismurteista ja ruotsin kielestä tutkimusalueensa kieleen periytyneet piirteet; näitä on melko paljon käsitelty myös johdantoluvussa. Ehkä jonkin verran liian vahvalta tuntuu seuraava tekijän s. 302–303 esittämä väite: »— — voidaan Kala- ja Lestijokilaakson (murteiden) lähtöalueeksi hahmotella alue, johon kuuluvat lounaismurteiden pohjoisryhmä, Turun ylämaa, Ala-Satakunta ja Porin seutu sekä Ylä-Satakunnan murteiden eteläosa, ks. kartta n:o 18 (s. 337). Keskeisistä hämäläismurteista periytyvät sanat ja nimistö perustunevat suureksi osaksi eräretkeilyyn.» — Eikö olisi syytä ottaa mukaan johdantoluvussa jo puheena ollut vanha yleislänsisuomalainen komponentti, siis se mui-

naiskieli, joka syntyi varhaiskantasuomalaisen *sämälänjt'se*-kielimuodon kehityessä puolentoista vuosituhannen mitaan yhtäällä kantasaameksi, toisaalla pohjoiskantasuomeksi, muinaishämeeksi? Tämän kielimuodon muistomerkkejä sopivat olemaan luontevasti myös eri puolilla Suomea olevat nk. hämäläisnimet; olihan koko maa todennäköisesti viimeistään 3000 vuotta ennen ajanlaskumme alkua varhaiskantasuomalaisen harvakseltaan asuttama. Samoin voisi odottaa löytyvän jotakin laatokkalaisen kielenpiirteiden jäännettä näillä jokivarsilla, jotka 1000-luvulta alkaen olivat vuosisatoja aivan karjalaisten pohjanreitin tuntumassa. Epäilyksittä tekijän esittelemät lukuisat kielenpiirteet ovat peräisin tuolta lounaiselta alueelta, mutta kyllähän näiden jokivarsien asukkaiden murteet ovat tyyppillisiä törmäysmurteita.

Lisensiaatti Suihkosen väitöskirjan suurimpana ansiona on pidettävä siinä esitetyn valtaisan murremateriaalin tarkkaa ja epäilyksittä luotettavaa esittelyä ja analyysia. Ruotsin kielen vaikutuksen tarkkailu on ollut selvästi tuloksellista astevaihtelu-suhteiden analyysissa. Keski-Pohjanmaan kiintoisat ja monimuotoiset törmäysmurteet ovat saaneet arvoisensa dokumentoinnin. Työ ei kuitenkaan ole pelkkä mekaaninen aineiston esittely, vaan tekijä on ottanut rohkeasti kantaa moniin vanhoihin kiistakysymyksiin ja pyrkinyt tutkimansa murteiston koostumuksen perusteelliseen kokonaisselvitykseen. Edellä esittämäni muutamat kriittisetkin arviot ovat vuorosanoja asiasta epäilemättä jatkuvassa keskustelussa.

MATTI PÄÄKKÖNEN

Nykypuhekielen murretaustaa kartoina

AILA MIELIKÄINEN *Murteiden murros*. Levikkikarttoja nykypuhekielen piirteistä. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja 36, Jyväskylä 1991. 62 s. + 5 liites.

Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisusarjan tuoreeseen niteeseen on Aila Mielikäinen laatinut joukon karttoja, jotka havainnollistavat nykypuhekielen keskeisten piirteiden murretaustaa. Mielikäinen ilmoittaa alkusanoissaan, että »kartaston tarkoituksena on esitellä nykypuhesuomen tyyppisimpiä piirteitä murteissa tapahtuneiden muutosten valossa». Tekijän »lähtökohtana on ollut suomalaisessa sosiolingvistiikassa mainittu havainto, että tietyn tyyppisten varianttien leviäminen on alkanut jo vanhoissa aluemurteissa». (S. 3.)

Mielikäinen on koonnut kartastonsa 20 sellaista kielenpiirrettä, joissa joko jokin murrevariantti tai murteen ja yleiskielen yhteinen variantti on yleistymässä. Koska jotakin ilmiötä on tarkasteltu kahdessa kartassa, on kartastossa yhteensä 26 karta.

Valitsemansa piirteet Mielikäinen jakaa viiteen pääryhmään:

- yleiskielen *d:n* ja *ts:n* murrevastineet (3 karttaa)
- pronomien ja verbien pikapuheumuodot (9 karttaa)
- diftongien ja vokaaliyhtymien vaihtelut (4 karttaa)
- loppuheittoilmiöt (4 karttaa)
- muoto- ja lauseopin piirteet (6 karttaa).

Selvimmin kartastossa painottuvat pikapuheumuodot: niitä koskee kartoista runsas kolmannes.

Koska tekijä tutkimustehtävänsä mukaisesti pyrkii esittelemään muutosta, tarvitaan eri-ikäisiä aineistoja: muuttuneita murteita kartastossa edustavat muoto-opin arkiston (MA) kokoelmat, vanhan murteen vertailuaineistona ovat etupäässä Lauri Kettusen murrekartaston (1940a) kartat. Kaikissa tapauksissa ei Kettusen kartastossa kuiten-